

Liberalisme

Danske og internationale perspektiver

Liberalisme

Danske og internationale perspektiver

Redaktion:

*Jeppe Nevers, Niklas Olsen
og Casper Sylvest*

Syddansk Universitetsforlag 2013

© Forfatterne og Syddansk Universitetsforlag 2013
University of Southern Denmark Studies in History and social Sciences vol. 470
Trykt af Narayana Press
Omslag: Donald Jensen, Unisats
Omslagsfoto: Colourbox

ISBN 978 87 7674 677 3

Liberalisme. Danske og internationale perspektiver er trykt med støtte fra
Lillian og Dan Finks Fond
Det Humanistiske Fakultet, Syddansk Unversitet

Mekanisk, fotografisk, elektronisk eller
anden mangfoldiggørelse af denne bog
er kun tilladt med forlagets tilladelse eller
ifølge overenskomst med Copy-Dan

Syddansk Universitetsforlag
Campusvej 55
5230 Odense M

Tlf. 6615 7999
Fax. 6615 8126
www.universitypress.dk

Indholdsfortegnelse

Jeppé Nevers, Niklas Olsen og Casper Sylvest: <i>Introduktion</i>	9
Hvad er liberalisme? Michael Freedén: <i>Liberalisme i en morfologisk optik</i>	21
Mogens Herman Hansen: <i>Liberalismens frihedsbegreb i historisk lys: Det oldgræske frihedsbegreb sammenlignet med det moderne</i>	43
Liberalismens gennembrud Jörn Leonhard: <i>Liberalisme i det tidlige 19. århundrede: En historisk semantik i tysk og europæisk perspektiv</i>	69
Jeppé Nevers: <i>Frihed over by og land: De liberale og liberalismen i Danmark, 1830-1940</i>	101
Casper Sylvest: <i>John Stuart Mill og liberalismen i Storbritannien</i>	127
Lars Schädler Andersen: <i>Velfærdsmoral og solidaritet: Dansk socialliberalisme i europæisk kontekst, 1880-1910</i>	149
Karen Gram-Skjoldager: <i>'Fremad for Freden gennem Friheden og Retfærdigheden': Liberal internationalisme i Danmark inden Anden Verdenskrig</i>	173

Liberalismens kriser og genkomster

Mikkel Thorup:

*Den totale fordring: Liberalismekritik i det tidlige
20. århundredes massesamfund*

199

Niklas Olsen:

*Liberalismens revitalisering og afkulturalisering
i Danmark, 1945-1970*

221

Niels Bjerre-Poulsen:

*"På en måde er alt i Amerika liberalisme":
Koldkrigsliberalismens storhed og fald, 1945-1974*

247

Sissel Bjerrum Fossat:

Liberalisme og ligestilling i Sverige og Danmark, ca. 1960-1980

269

Jeppe Nevers, Niklas Olsen og Casper Sylvest:

Intermezzo: Liberalisme i Danmark siden ca. 1980

293

Liberalismen erfaret og forsvaret

Jacob Mchangama:

Velfærdsstaten og den liberale retsstat

309

Frederik Stjernfelt:

Ytringsfriheden erfaret og forsvaret

317

Otto Brøns-Petersen:

Liberalismens blandede succeser

329

Kasper Lippert-Rasmussen:

Egalitær liberalisme og international fordelingsretfærdighed

341

Georg Sørensen:

Den liberale verdensorden og dens udfordringer

351

Forord

Denne bog udspringer af konferencen ”Dansk liberalisme i internationalt perspektiv”, der blev afholdt på Københavns Universitet den 18.-19. august 2011. For indsigtsfulde indlæg på konferencen samt inspiration og gode råd undervejs i processen vil vi – ud over bogens bidragydere – gerne takke: Per Boje, Carsten Greve, Peter Kurrild-Klitgaard, Karl Christian Lammers, Jes Fabricius Møller, Carl Petersen, Christian Rostbøll, Vibeke Tjalve og Per Øhrgaard. Vi vil desuden gerne takke Jes Fabricius Møller, Christian Rostbøll, Per Boje, Steven L.B. Jensen og Klaus Petersen for kommentarer til bogens indledning og intermezzo.

For oversættelse af Michael Freeden og Jörn Leonhards kapitler vil vi gerne takke Jens Busck for kompetent og effektivt arbejde. Oversættelserne og dele af konferencen er blevet finansieret af forskningsprogrammet ”Reformer af Velfærdsstatens Institutioner”, Institut for Statskundskab, Syddansk Universitet.

August 2013
Redaktørerne

Introduktion

Af Jeppe Nevers, Niklas Olsen og Casper Sylvest

Liberala politiske og økonomiske idéer står centralt i den vestlige verden. Den politiske liberalisme er et centralt fundament for retsstaten, individualismen, menneskerettighederne og demokratiets begrænsning til det politiske område, og den økonomiske liberalisme lever i accepten af det frie marked som det bedste fundament for skabelsen af velstand og velfærd. Selv om langt fra alle politikere, partier og bevægelser bekender sig til liberalismen, er centrale elementer fra den liberale tradition fælles arvegods, og derfor har den længe været et centralt emne for forskningen i for eksempel tysk, britisk og amerikansk historie.¹ Forskningen i de danske liberale traditioner er derimod mere begrænset.²

Formålet med denne antologi er at få rettet op på denne mangel. Bogen sætter således fokus på den danske liberalismes rødder, transformationer og hovedpersoner. Bogen belyser for eksempel dansk liberalisme i 1800-tallet, dansk socialliberalisme i en europæisk kontekst og den liberale idéhistorie i Danmark siden 1945. Samtidig sætter antologien den danske liberale tradition i et europæisk og internationalt perspektiv med studier af i en dansk sammenhæng mindre omtalte emner som ideologiens oprindelse, amerikansk koldkrigsliberalisme og liberal ligestillingspolitik i Skandinavien. Endvidere tematiserer bogen en række højaktuelle politiske, økonomiske, retslige og filosofiske spørgsmål om den liberale ideologis implikationer og anvendelighed i dag.

I Danmark har vi været vidne til en gradvist mere intens offentlig debat om liberalismen og det liberale. Fra 2001 og ti år frem havde vi en regering domineret af Venstre – ”Danmarks liberale parti” – hvis politik særligt i forhold til velfærdsstaten, kultur, forskning, udlændinge og national sikkerhed har givet anledning til betydelig diskussion om sammenhængen mellem ideologien og realpolitikken. Der er desuden en stigende tendens til, at politikere og meningsdannere erklærer sig for rigtige liberale, mens de skoser uægte varianter og spiller på subtile konnotationsforskelle mellem det liberale og det liberalistiske.³ Libera-

lismen som begreb og ideologi er i det hele taget rykket frem i vores bevidsthed;⁴ en udvikling, der blandt andet kan tilskrives etableringen af Danmarks første borgerligt-liberale tænketank, CEPOS (Center for Politiske Studier), der fra starten opnåede en markant synlighed i den offentlige debat.

Også uden for Danmarks grænser er liberalismen i centrum for den politiske debat. Mange steder er liberalismen imidlertid i dyb krise, fordi den associeres med manglende regulering af den finansielle sektor, økonomisk krise, en "følelseskold" opfattelse af det politiske og en skævvredet, anakronistisk og 'neoliberal' verdensorden. Blandt andet derfor går liberale partier i Europa nærmest entydigt tilbage i disse år (hvorimod meningsmålinger i Danmark jævnligt udnævner oppositionspartiet Venstre til landets største parti).

Men hvordan har liberalismen udviklet sig til at blive den dominerende politiske ideologi i den vestlige verden i det 20. århundrede? Hvor kommer liberalismen fra, og hvordan er den karakteriseret som politisk ideologi?

Traditionelt har historikere og samfundsforskere opereret med en forholdsvis entydig historie om liberalismens fremkomst. Liberalismen er således ofte blevet set som en sammenhængende ideologi med en politisk og en økonomisk dimension, hvor den politiske handler om individuelle rettigheder og idéhistorisk skrives tilbage til John Locke, mens den økonomiske dimension handler om frihandel og idéhistorisk skrives tilbage til Adam Smith.⁵ På den baggrund blev liberalismen den bærende ideologi i de borgerlige kredse, som særligt frem gennem 1800-tallet kom til at dominere det politiske og økonomiske liv i Europa og Nordamerika. Mod slutningen af det 19. århundrede og ikke mindst frem gennem første halvdel af det 20. århundrede kom liberalismen i krise – fra højre til venstre lød det, at liberalismens tid var forbi.

Her hører det også til liberalismens historie, at der i forskellige sammenhænge var forsøg på at omdanne liberalismen, at skabe såkaldte 'nye' liberalismer, men i det store billede etableredes en konsensus om liberalismens endeligt, og det 20. århundrede blev præget af andre ideologier og bevægelser, i Danmark for eksempel af Socialdemokratiet og opbygningen af velfærdsstaten. Først da det socialdemokratiske velfærdsprojekt kom i krise fra og med 1970'erne, kom liberalismen tilbage, nu som såkaldt 'neoliberalisme'. Denne udvikling fandt også sted i en international kontekst, hvor økonomiske og politiske dele af liberalismen vandt

indpas, fx i form af aspirationer om frie markeder og i menneskerettighedsregimet. I dette lys er det naturligt at se afslutningen af Den kolde Krig som et af de seneste kapitler i liberalismens sejrshistorie, og det var også på den baggrund, at Francis Fukuyama i 1989 (med reference til Hegel) kunne erklære historien for afsluttet, fordi der ikke længere var egentlige alternativer til den liberal-demokratiske samfundsform og ideologi.⁶

Ambitionen med denne bog er at nuancere den (ovenfor skitserede) klassiske historie om liberalismens rødder, karakteristika og udvikling. Denne ambition forfølges gennem en tilgang, der i tråd med den nyeste internationale forskning ikke anskuer ideologier som fænomener med en fast kerne og essens, men som et sæt af historisk foranderlige begreber og tankemønstre, der er blevet udtrykt i skiftende sammenhænge og af skiftende aktører. Udgangspunktet er med andre ord, at liberalismen er flertydig og ikke kan sættes i fast bås, og at 'liberalisme' er i den særlige klasse af begreber i vores politiske sprog, hvor antallet af plausible og legitime betydningsbestemmelser inviterer til en uafsluttelig diskussion om dets sande historiske eller filosofiske indhold. Liberalismen forandrer sig i tid og rum og er samtidig både ideologi, begreb og tradition. Vi er måske alle liberale, men vi har svært ved at nå en fælles forståelse af liberalismen, der rækker videre end ligeledes fortærskede slogans om frihed og lighed. Det er derfor ikke overraskende, at politiske aktører og meningsdannere kæmper om at definere, indoptage eller hudflette det liberale projekt.⁷ Det er netop denne flertydighed, som knytter sig til liberalismen, der gør den til en allestedsnærværende, men temmelig omskiftelig kamæleon i vores politiske sprog og erfaring.

I dette forsøg på at historisere liberalismen er bogen og dens bidrag præget af to analytiske greb. For det første studeres de politiske idéers historie igennem et sprogligt perspektiv, der kan åbne for nye nuancer og dimensioner i liberalismens historie.⁸ Mere konkret undersøger bogen, hvem der har kaldt sig 'liberale': Hvad har det til forskellige tider og i forskellige sammenhænge betydet, og hvordan er 'liberalisme' blevet tolket, opfattet og redefineret. I dansk historie er der for eksempel tradition for at gøre Grundtvig til en stor liberal tænker, til en åndelig fader for den danske agrarbevægelse og dermed til stamfader for partiet Venstre. Men Grundtvig var ikke en af datidens 'liberale' (om end han så sig som liberal i betydningen frisindet), og Venstre vendte sig først mod 'liberalismen' i 1920'erne og 1930'erne, da partiet formulerede et ideologisk alternativ til

den socialdemokratisk-radikale alliance og disse partiers visioner om en reguleret økonomi. Her er pointen selvfølgelig ikke, at Grundtvig og de tidlige venstreledere skal skrives ud af den danske liberalismes historie. I de gamle Venstreprogrammer finder man tværtimod liberale mærkesager som frihandel og demokrati øverst på dagsordenen. Pointen er snarere, at dette ikke blev præsenteret som 'liberalisme', og at der er nye indsigter at hente, hvis man lægger den store fortælling til side og fokuserer på denne type af nuancer og variationer.

For det andet har bogen et komparativt og transnationalt perspektiv.⁹ Formålet hermed er at belyse fælles udviklingsmønstre, men også forskellige udviklingstræk, hastigheder og grader i liberalismens udvikling i Danmark og udlandet. Enkelte af bogens artikler er klassiske komparationer, andre inddrager sammenligninger og udvekslinger mere ad hoc. I udarbejdelsen af bogen har det været en overordnet redaktionel ledetråd, at det særlige ved den liberale tradition i Danmark vil fremtræde stærkere, hvis den relateres til liberalismen i andre lande, ligesom vi herigenem kan få et bedre blik for inspirationer og påvirkninger på tværs af nationale kontekster. Det mest markante eksempel er selvfølgelig liberalismens forskellige betydninger i Europa og USA. Hvor det at være liberal i (det kontinentale) Europa ofte forbindes med partier til højre for midten, som går ind for mindre stat og mere marked, betyder det at være liberal i amerikansk politik det stik modsatte. Som det vil fremgå af denne bogs kapitler, kan et komparativt perspektiv imidlertid også registrere betydelige forskelle på andre og mindre velkendte niveauer. Koblingen af det sproglige fokus og det komparative perspektiv har i de senere år præget forskningen i de politiske idéers historie, herunder liberalismens historie.¹⁰

I forlængelse heraf håber vi med bogen at bidrage med ny viden og indsigt, der både kan bringe forskningen videre og bidrage til den demokratiske (eller endog liberale) samtale. Mere konkret håber vi, at en historisk afklaring af liberalismen vil lede til en afklaring af, hvad vi overhovedet taler om, når vi i den politiske debat refererer til ideologien, og desuden belyse liberalismens dilemmaer, implikationer og anvendelighed med henblik på at formulere overbevisende og sammenhængende svar på vores samfundsmæssige udfordringer i dag.

Bogen består af fire dele, to små og to store. Den første er en bred introduktion til liberalismen fra henholdsvis et ideologiteoretisk og et langt

idéhistorisk perspektiv. *Michael Freedon* præsenterer den morfologiske tilgang til studiet af politiske ideologier. Tanken er, at alle ideologier har nogle grundlæggende begreber og præmisser, men at disse kan forbindes og vægtes på forskellige måder, og at politiske ideologier derfor bør forstås og studeres som historisk foranderlige fænomener. I forlængelse heraf argumenterer han for, at liberalismen siden 1800-tallet har fulgt fire spor – forfatninger, markeder, velfærd og kulturel pluralisme – og at krydsningerne mellem disse fire spor har skabt en række forskellige liberale udviklinger.

Mogens Herman Hansen fokuserer på den baggrund på liberalismens mest fundamentale begreb, nemlig frihedsbegrebet, og den liberale tradition for at sondre mellem positiv og negativ frihed. Han viser endvidere, at idéen om personlig frihed ingenlunde er et moderne fænomen. Den fandtes allerede i det antikke Grækenland, hvor personlig frihed optrådte som ideal hos tænkere, der roste demokratiet.

Bidragene i anden og tredje del er alle historiske studier over liberalismens udviklingsmønstre i forskellige moderne kontekster. Begge steder er der særligt fokus på den danske udvikling, som løbende suppleres med relevante afstikkere til andre spor i liberalismens historie.

Bidragene i den anden del behandler liberalismens udvikling og mangfoldighed i det, der ofte kaldes den 'klassiske' liberalismes epoke, fra begrebets gennembrud i det tidlige 1800-tal til ideologiens kriser i slutningen af det 19. århundrede og i begyndelsen af det 20. århundrede. *Jörn Leonhard* viser, hvordan det gamle adjektiv 'liberal' blev et politisk mærkat i kølvandet af den franske revolution, og hvordan begrebet 'liberalisme' på denne baggrund blev skabt og indoptaget i de europæiske landes politiske sprog i begyndelsen af 1800-tallet. Med en begrebshistorisk og komparativ tilgang gør Leonhard op med forestillingen om en fast betydningskanon for liberalismen og påviser i stedet opkomsten og udviklingen af forskellige europæiske liberalismer, der var præget af de umiddelbare politiske og nationale sammenhænge, hvori de voksede frem.

I forlængelse heraf følger *Jeppe Nevers* begreberne 'liberal' og 'liberalisme' i danske kilder fra ca. 1830 til ca. 1940. Han viser, hvordan kriserne for 1800-tallets borgerlige og akademiske liberalisme førte til, at partiet Venstre efter Første Verdenskrig kunne overtage begrebet og skabe en liberal tradition med særligt danske kendetegn.

Casper Sylvest behandler en af liberalismens store figurer, den britiske filosof John Stuart Mill. Artiklen introducerer en række af Mills mest

berømte værker og idéer og belyser i den forbindelse et i en dansk sammenhæng mindre velkendt aspekt af Mills tænkning, nemlig hvordan ideer om selvudvikling ledte Mill til en kritik af industrialisering og kapitalisme samt til et forsvar for refleksion og excentricitet.

Lars Schädler Andersen viser, hvordan flere danske intellektuelle fra 1880'erne begyndte at interessere sig for at skabe et ideologisk og videnskabeligt svar på de sociale udfordringer i det moderne samfund. Resultatet var en dansk pendant til den sociale eller 'nye liberalisme', som også så dagens lys andre steder i Europa, og som peger frem mod skabelsen af Det radikale Venstre i 1905 og senere velfærdsstatens etablering.

Karen Gram-Skjoldager sætter fokus på dansk liberal internationalismes udvikling fra slutningen af 1800-tallet og indtil 1945. Ved at belyse centrale inspirationskilder, kendetegn og udviklingstræk i den liberale fredstænkning i Danmark viser hun, at internationalismen i Danmark var mere mangfoldig og flertydig, og at den har dybere historiske rødder, end de traditionelle tolkninger hævder. Desuden viser bidraget, hvordan de oprindelige liberale idéer om fred ved periodens afslutning var blevet indlejret i et bredere og mere konsensusdomineret dansk politisk landskab af idéer om internationalt samarbejde og konfliktmediering.

Bidragene i den tredje del behandler på tilsvarende vis liberalismens kriser og genkomster siden begyndelsen af det 20. århundrede, igen med fokus på det danske og med afstikkere til andre lande. *Mikkel Thorup* behandler den omfattende kritik af liberalismen, der prægede Europa i mellemkrigstiden. Thorup fokuserer i særdeleshed på en række politikere, akademikere og intellektuelle, der delte en forestilling om liberalismens snarlige bortgang som relevant politisk ideologi og organiseringsprincip, og som ledte efter andre begreber og idéer til en post-liberal tidsalder, bl.a. i form af massesamfundet.

Niklas Olsen ser nærmere på liberale aktører i dansk politik i perioden fra 1945 til 1970. Kapitlet viser, hvordan liberalismen i Danmark gik fra at have en række forskellige eksponenter og betydninger til at blive forbundet med én bestemt betydning og aktør i den danske debat: nemlig Venstre og partiets forsøg på at udfordre den socialdemokratiske velfærdsstatsideologi med et liberalt program, der krævede øget liberalisering, en mindre stat og skattelettelse.

Niels Bjerre-Poulsen viser, at det gik helt anderledes i USA, hvor liberalismebegrebet blev vævet tæt sammen med Den kolde Krig. Bjerre-Poulsen studerer den amerikanske koldkrigsliberalisme, dens forudsæt-

ninger i årene efter Anden Verdenskrig, dens udvikling og storhedstid i første halvdel af 1960'erne og dens politiske nedtur, da Vietnam-krigen i årtiets sidste år for alvor splittede nationen.

I en skandinavisk kontekst viser *Sissel Bjerrum Fossat*, hvordan liberale i henholdsvis Danmark og Sverige stillede sig ganske forskelligt til spørgsmålet om ligestilling i perioden fra ca. 1960 til ca. 1980. I et kortere bidrag, der peger frem mod bogens afsluttende sektion, har vi forsøgt at skitsere nogle hovedlinjer i den danske debat om liberalisme siden ca. 1980.

Endelig har bidragene i den fjerde del til hensigt at udfolde mangfoldigheden og nogle af positionerne i nutidens diskussioner om liberalismens væsen og problematikker. Vi har kaldt denne afsluttende og mere debatterende sektion for 'liberalismen erfaret og forsvaret'. *Jacob Mchangama* argumenterer i det lys for, at velfærdsstaten på afgørende punkter og tilsyneladende ret ubemærket er ved at underminere nogle af de vigtigste arvestykker fra den liberale retsstat.

Frederik Stjernfelt diskuterer – med udgangspunkt i Muhammed-krisen og via læsninger af Spinoza og Mill – farerne ved at give køb på den liberale idé om ytringsfrihed.

Med fokus på liberalismen som en økonomisk-politisk doktrin argumenterer *Otto Brøns-Petersen* for, at ideologien kan postulere en betydelig økonomisk og filosofisk succes, mens den politisk har haft betydeligt mindre gennemslagskraft.

Kasper Lippert-Rasmussen giver et indblik i den politiske filosofis diskussion om liberalisme via en introduktion til denne traditions aktuelle behandlinger af spørgsmålet om global retfærdighed.

Georg Sørensen identificerer i sit bidrag en række problemer ved den nuværende liberale verdensorden og diskuterer udfordringerne ved at skabe en ny og mere stabil verdensorden efter liberale principper.

Noter

- 1 For Tyskland se fx James Sheehan (1978): *German Liberalism in the Nineteenth Century*. Chicago: University of Chicago Press; Dieter Langewiesche (1988): *Liberalismus in Deutschland*. Frankfurt am Main: Suhrkamp; Konrad H. Jarausch og Larry Eugene Jones (red.) (1990): *In Search of a Liberal Germany: Studies in the History of German Liberalism from 1789 to the Present*. New York: Berg; *Jahrbuch zur Liberalismus-Forschung*, se fx nr. 24 (2012): *Liberale Erinnerungskultur*. Baden-Baden: Nomos Verlag. For Storbritannien se fx Alan Sykes (1997): *The Rise and Fall of British Liberalism, 1776-1988*. London: Longman; Jonathan Parry (1993): *The Rise and Fall of Liberal Government in Victorian*

- Britain*. New Haven: Yale University Press; John Burrow (1988): *Whigs and Liberals: Continuity and Change in English Political Thought*. Oxford: Clarendon Press. For en analyse af varianter af liberal ideologi, der er særligt fokuseret på den britiske erfarer, se Michael Freedens (2004): *Liberal Languages: Ideological Imaginations and Twentieth-Century Progressive Thought*. Princeton: Princeton University Press. For USA se fx Louis Hartz (1955): *The Liberal Tradition in America*. New York: Harcourt Brace; John Patrick Diggins (1984): *The Lost Soul of American Politics: Virtue, Self-Interest, and the Foundations of Liberalism*. New York: Basic Books; James T. Kloppenberg (1998): *The Virtues of Liberalism*. Oxford: Oxford University Press. Disse omfattende og ofte nationalt orienterede forskningstraditioner er i de senere år blevet suppleret af en bølge af liberalisme-litteratur præget af komparative og transnationale perspektiver. Se særligt Jörn Leonhard (2001): *Liberalismus. Zur historischen Semantik eines europäischen Deutungsmusters*. München: Oldenbourg Verlag. I øjeblikket er forskningen i neoliberalismens opståen og karakteristika særligt dynamisk, se fx Angus Burgin (2012): *The Great Persuasion: Reinventing Free Markets since the Great Depression*. Cambridge, MA: Harvard University Press; Jamie Peck (2010): *Constructions of Neoliberal Reason*. Oxford: Oxford University Press; Philip Mirowski og Dieter Plehwe (red.) (2009): *The Road from Mont Pèlerin: The Making of a Neoliberal Thought Collective*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- 2 Der findes en betydelig forskning i 1800-tallets liberalisme, der i en dansk sammenhæng typisk er blevet studeret som 'nationalliberalisme'. Et tidligt hovedværk er Povl Bagge (1936): *Studier over D. G. Monrads Statstanke*. København: Levin og Munksgaard. Der findes en oversigt over litteraturen om de nationalliberale i Claus Friisberg (2003): *Ideen om et frit Danmark: Den nationalliberale bevægelses ideologi og politik – især i enevældens sidste år*. Varde: Vestjysk Kulturförlag, s. 14-40. At litteraturen om dansk liberalisme har fokuseret på 1800-tallet, skyldes selvfølgelig, at de nationalliberale ret tidligt (i modsætning til fx England) tabte den politiske magt, og at der ikke skabtes et liberalt parti direkte på skuldrene af den bevægelse (se Jeppe Nevers' og Lars Andersens kapitler i denne bog). Først i det 20. århundrede begyndte centrale aktører i partiet Venstre at tage patent på liberalismen, hvilket op gennem det 20. århundrede har ført til en række (parti)historiske fremstillinger, som har kædet Venstres historie sammen med liberalismebegrebet, se fx Erik Eriksen og Harald Nielsen (1935): *Liberalismen i Danmark*. Odense: Fyns Boghandels Forlag; Bertel Haarder, Erik Nilsson og Hanne Severinsen (1982): *Ny-liberalismen – og dens rødder*. Holte: Forlaget liberal. Tilsvarende findes der naturligvis spredte bidrag om forskellige emner i moderne dansk historie, der kan gøres til dele af den danske liberalismes historie, men der findes ikke et selvstændigt værk om emnet.
 - 3 Se fx Bo Lidegaard: "Sådan er liberalismen", *Politiken*, 26/6-2011; Anders Samuelson: "Du behøver ikke frygte liberalismen, Lidegaard", *Politiken*, 2/7-2011; Simon Emil Ammitzbøll: "SF – heller ikke Danmarks liberale parti", *Politiken*, 28/3-2012; "SF-minister: Vi er de ægte liberale", *Jyllands-Posten*, 21/3-2012.
 - 4 Jf. fx temanummeret om *Liberalisme og kultur* i Gyldendals tidsskrift *Kritik* (nr. 206, december 2012).
 - 5 Et typisk eksempel er standardværket John Gray (1995 [1986]): *Liberalism*. Minneapolis: University of Minneapolis Press. I en dansk sammenhæng se fx Poul Lübcke (1995): *Politikens bog om politiske ideer: En grundbog om liberalisme og socialisme*. København: Politikens Forlag; bidragene i Lars Bo Kaspersen og Jørn Loftager (red.) (2009): *Klassisk og moderne politisk teori*. København: Hans Reitzels Forlag.
 - 6 Francis Fukuyama (1989): "The End of History", *The National Interest*, no. 16, s. 109-142.
 - 7 I en amerikansk sammenhæng se fx Geoffrey Nunberg (2006): *Talking Right: How Conservatives Turned Liberalism into a Tax-Raising, Latte-Drinking, Susbi-Eating, Volvo-Dri-*

- ving, *New York Times-reading, Body-Piercing, Hollywood-Loving, Left-Wing Freak Show*. New York: Public Affairs.
- 8 Disse erkendelsesmuligheder tematiseres fx i Reinhart Koselleck (2007): *Begreber, tid og erfaring: En tekstsamling*. København: Hans Reitzels Forlag; Quentin Skinner (2009): *Politik og historie: En tekstsamling*. København: Hans Reitzels Forlag; J.G.A. Pocock (2009): *Political Thought and History: Essays on Theory and Method*. Cambridge: Cambridge University Press.
 - 9 For mere detaljerede introduktioner se fx Bernhard Struck, Kate Ferris og Jacques Revel (2012): "Space and Scale in Transnational History", *The International History Review*, vol. 33, 573-584; Heinz-Gerhard Haupt og Jürgen Kocka (red.) (2009): *Comparative and Transnational History: Central European Approaches and New Perspectives*. New York: Berghahn Books; Sissel Bjerrum Fossat, Anne Magnussen, Klaus Petersen og Nils Arne Sørensen (red.) (2009): *Transnationale historier*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
 - 10 Fx Leonhard: *Liberalismus*; Michael Freeden (2008): "European Liberalisms: An Essay in Comparative Political Thought", *European Journal of Political Theory*, vol. 7, s. 9-30; Andreas Kalyvas og Ira Katznelson (2008): *Liberal Beginnings: Making a Republic for the Moderns*. Cambridge: Cambridge University Press; Ben Jackson og Marc Stears (red.) (2012): *Liberalism as Ideology: Essays in Honour of Michael Freeden*. Oxford: Oxford University Press.